

Els usos directes i indirectes del patrimoni: riscos i oportunitats

1. La rehabilitació del patrimoni arquitectònic vernacular

La Carta de Venècia (Icomos 1964) diu, en l'article 5, que la conservació de monuments sempre resulta afavorida per llur dedicació a una funció útil a la societat; aquesta dedicació és, per descomptat, desitjable però no pot alterar l'ordenació ni la decoració dels edificis. Dins d'aquests límits és on s'han de concebre i autoritzar els condicionaments exigits per l'evolució dels usos i costums.

És obvi que tornar a atribuir un ús a un edifici patrimonial que l'ha perdut només pot portar-hi beneficis, per la senzilla raó que així se'n fomenta el manteniment i, per tant, la conservació. El repte, però, és reeixir l'exercici d'aquesta nova ocupació humana sense que això comporti la pèrdua de la seva naturalesa i dels seus valors. S'entén que les operacions necessàries per a la restauració o rehabilitació del patrimoni arquitectònic han de respectar la seva autenticitat; és a dir, el conjunt d'elements que fonamenten els seus valors materials i immaterials.

Si parlem del patrimoni arquitectònic vernacular, la cosa es complica encara més perquè ens referim, en la majoria dels casos, a obres força modestes. Sorgit de l'ànima popular, aquest patrimoni és el mitjà tradicional pel qual un poble crea els seus hàbitats. A Andorra i als Pirineus en general, les cases tradicionals, per exemple, estan fetes de pedra, fusta, llosa, fang i, en el millor dels casos, calç. Aquests són els materials constructius. Quant a les formes i els acabats, es modulen d'acord amb el saber fer local, i també amb la capacitat econòmica de la família que l'encarrega. Si té mitjans, la casa serà més o menys gran i les façanes seran, probablement, arrebossades amb morter de calç. En qualsevol dels casos les cases són majoritàriament austeres i humils, dos de les característiques del patrimoni vernacular d'arreu.

Una de les amenaces més importants d'aquests exercicis de rehabilitació és el mateix programa arquitectònic, pensat, en la majoria dels casos, per respondre a uns estàndards de vida actuals

Berna Garrallà i Coma, cap de l'àrea de Béns Mobles del departament de Patrimoni Cultural. Ministeri de Cultura i Esports,

Notes

- 1- PIERRE CAMPMAJO "Rapport d'étude. Le Roc de les Bruixes de Prats". 2018, Ministeri de Cultura, Joventut i Esports.

i sense tenir en compte el caràcter propi de l'edificació. Això implica que és l'edifici que s'adapta al programa i no a l'inrevés. Aquesta pràctica errònia pot comportar uns apreciacions que ratllen l'absurditat, com ara considerar que el gruix excessiu dels murs perimetrals impedeix guanyar uns centímetres apreciables, els quals juntament amb l'enderroc total dels interiors podria afavorir un millor encabiment del programa. D'aquí a pensar que caldria enderrocar tota la casa i fer-la nova (això sí, igual a l'original!) hi ha un pas. L'estandardització de les formes de vida també implica, per exemple, que cal fer entrar molta llum a l'habitatge. Les finestres originals, de mides habitualment molt equilibrades respecte a la façana principal, responen a la necessitat de fer entrar la llum justa, però sobretot d'evitar l'entrada excessiva del fred. L'engrandiment sistemàtic de les obertures existents i/o la creació de noves pot comportar una desfiguració de la fesomia de l'edifici, un desequilibri notable entre plens i buits i, sobretot, unes alteracions de l'obra original que són irreversibles. Fer entrar la tan desitjada llum sense fer massa destrosses ja és tot un repte. En alguns casos, les obertures ordenades de coberta poden ser una solució, però no sempre és possible (en alguns indrets els paisatges de coberta també són per considerar).

No cal dir que l'aplicació sistemàtica i abusiva de les tècniques i materials contemporanis en els treballs de rehabilitació del patrimoni vernacular corroboren la uniformització d'unes pràctiques que no raonen amb la naturalesa i les característiques d'aquestes construccions. Així, portes i finestres de PVC (en els millors dels casos PVC o alumini que imita la fusta), forjats de formigó en substitució dels de fusta, eliminació dels arrebossats de calç i rejuntats exteriors i/o interiors amb morter de ciment, contribueixen a la desnaturalització d'aquests béns i, molt sovint, a malmetre'n moltes de les propietats (flexibilitat, permeabilitat al vapor d'aigua, etc.).

Finalment, cal esmentar les conseqüències de l'aplicació de les normatives generals de construcció i/o d'instal·lacions (seguretat, habitabilitat, accessibilitat...) les quals, en la majoria de casos, no tenen en compte les particularitats del patrimoni. És obvi que una alçada entre forjats de 2,50 m aplicada a una casa tradicional, per exemple, tindrà probablement repercussions sobre les façanes i obligarà a reorganitzar-les...

Avui, ja ben entrat el segle XXI, no cal dir que la rehabilitació del patrimoni arquitectònic constitueix una oportunitat. I no solament perquè forma part de la nostra memòria col·lectiva. L'arquitectura tradicional, en especial, ubicada en la cruïlla entre natura i cultura, agafa els materials constructius en l'entorn proper i els ordena amb saber fer i eficàcia. Els materials que la componen interessan els paràmetres del desenvolupament sostenible: els materials i les formes constructives fan que l'edificació sigui flexible i, per tant, deformable; que s'afavoreixi una bona gestió de les humitats (aigua, vapor d'aigua...); que els materials siguin ecològics i biodegradables, etc.

2. Els gravats rupestres del Roc de les Bruixes de Prats (ús indirecte)

Descoberts per Pere Canturri el 1962, els gravats del Roc de les Bruixes de Prats (Canillo, Andorra) és el conjunt de gravats rupestres conegut més important d'Andorra. Situat fregant els 2.000 m d'alçada, al mig del bosc de Prats, el jaciment està format per una gran concentració de gravats repartits en dos terrasses paral·leles sobre una superfície plana

d'esquist. La terrassa superior està densament gravada i té una superfície aproximada de 5 m per 3 m. S'hi poden veure creus, estels, triangles, ratlles, fletxes i retícules variades, entre altres. D'aquest primer grup de gravats, caldria distingir-ne els més antics, fets probablement durant l'edat del bronze o del ferro, o fins i tot anteriors. Altres, com ara els gravats naviformes, podrien haver estat fets al final de l'edat del ferro (50 aC).

La terrassa inferior es troba uns tres metres per sota i conté un nombre més reduït de figures, similars a la superior. En la paret vertical que uneix les dos terrasses es troben uns gravats medievals (probablement del segle XIII) que representen guerrers a peu i a cavall. Aquesta diferència de temes pressuposa una llarga pervivència del Roc de les Bruixes com a lloc de culte.

Els seus valors culturals rellevants en van motivar la inclusió a la llista de béns annexada a la Llei 9/2003 del patrimoni cultural d'Andorra. D'aquesta manera, el conjunt forma part dels béns declarats d'interès cultural en la classificació de zona arqueològica.

L'arqueòleg francès Pierre Campmajo, que els ha estudiat recentment, hi veu, entre d'altres, escenes tribals, amb una gran figura central envoltada de multitud de figures naviformes antropomorfes. La creença popular les interpretava com les marques deixades per les ungles del dimoni i considerava el Roc com un lloc on les bruixes invocaven les forces del mal. Avui, si bé el significat exacte d'aquests gravats ens és desconegut, Campmajo no dubta a qualificar-lo de "lloc de memòria únic que participa a la memòria del poble andorrà".¹

2.1. Vandalisme i estat de conservació del bé (1995-97)

El 1995, l'administració local integra els gravats en una sèrie d'itineraris culturals i de natura amb la voluntat de difondre el patrimoni situat a la parròquia. La instal·lació de balises fins al jaciment comporta la visita lliure dels visitants atrets per la proposta. La reacció és immediata: els primers grafitis amb noms dels visitants apareixen a la paret vertical, tocant als gravats medievals.

Vista la gravetat dels fets –aquests grafitis representen una agressió irreversible–, les administracions (comú de Canillo i ministeri de Cultura) acorden treure immediatament les balises de senyalització i fer una reflexió global i aprofundida sobre la conservació i la difusió d'aquest bé. En aquest procés es compta amb la col·laboració de dos experts del ministeri de Cultura francès, consultors de la Unesco pel que fa a la conservació de l'art parietal.

Analitzada acuradament la roca i el conjunt de factors que l'envolten, s'identifiquen dos causes majors de degradació del bé: les causes naturals (aigua, neu, gel, líquens...) i les antròpiques (grafits i altres agressions efectuades pels visitants). Efectivament, des del mateix moment de la seva descoberta, es trenca un equilibri molt fràgil i els gravats noten els efectes dels elements naturals que, amb el pas del temps, poden comprometre'n la conservació. Els agents atmosfèrics (aigua, gel, líquens...) participen en el procés de meteorització i d'erosió de la roca. Pel que fa a les accions antròpiques, els grafitis en són una mostra prou clara i preocupant.

En aquells moments es prenen dos resolucions majors: netejar completament la roca dels líquens i fer una reproducció fidedigna dels gravats a fi que el públic que ho desitgi els pugui admirar. Es descarta el tancat del recinte pel seu impacte en el paisatge i en la percepció

del jaciment, i per les dificultats a resoldre la seguretat dels visitants. D'altra banda, s'ha comprovat en altres jaciments similars que les tanques també són víctimes del vandalisme i exerceixen un element més aviat de reclam i no de protecció, especialment en zones aïllades, com és el cas. També es descarta la reproducció dels gravats en un indret similar al dels originals ja que es reproduiria la mateixa problemàtica que amb l'original (dificultats en fer accessibles i segures les visites, i problemes lligats amb la manca de vigilància del lloc). Finalment els experts recomanen tapar les dos terrasses horitzontals amb material innocu com ara sorra i escorça d'arbre, amb la finalitat de minimitzar els efectes dels agents climàtics sobre la roca.

La còpia fidedigna en bronze dels gravats que es pot admirar al davant del Palau de Gel de Canillo és fruit d'aquesta reflexió. Els gravats s'apropen al públic i els acompanya un vídeo que explica tota aquesta reflexió i que pretén sensibilitzar els ciutadans i visitants de la conservació d'aquest patrimoni. També es decideix no senyalitzar el jaciment, entenent que la seva ubicació al mig del bosc, en terreny abrupte, en dificulta l'accés i constitueix per si mateixa una protecció natural. En el curs dels darrers vint anys no hem localitzat cap més grafit en el conjunt de la roca.

2.2. Com protegim el conjunt avui?

Avui, gairebé 25 anys després dels actes vandàlics del 1995, la cada cop més àmplia difusió que té el patrimoni cultural en els circuits turístics i culturals ens obliga a reprendre la problemàtica sobre la conservació i la difusió d'aquest jaciment arqueològic.

Entenem que els paràmetres que cal tenir en compte continuen sent els mateixos, agreujats pel pas del temps, per l'exposició continuada de la roca als agents climàtics, així com per la divulgació a internet de la ubicació del jaciment, que permet a qualsevol persona interessada o simplement curiosa visitar el lloc sense cap tipus de control.

Cal recordar que la primera missió que ens és confiada, al conjunt de la societat, és la de la transmissió dels béns patrimonials (almenys els més rellevants) en les millors condicions a les generacions futures. Aquesta mateixa premissa és la que impedeix, a escala internacional, la visita pública a conjunts rupestres rellevants com ara la gruta de Chauvet (Ardèche, França) o la que mana el tancament i/o limitació de visites a altres monuments de l'art parietal com pot ser Altamira (Cantàbria, Espanya). Tots disposen, però, de rèpliques de gran qualitat que permeten acollir un públic nombrós.

Els gravats del Roc de les Bruixes de Prats són el conjunt més important d'art rupestre d'Andorra. Com molts altres jaciments arqueològics, la seva fragilitat ens obliga a ser curosos a l'hora de promoure-hi les visites públiques, element de gran transcendència per a la conservació preventiva del patrimoni. La Llei 9/2003 del patrimoni cultural d'Andorra ja va deixar constància d'aquest fet en sotmetre, per exemple, a l'autorització de l'administració la consulta de les dades sobre la situació geogràfica dels jaciments arqueològics no oberts a la visita pública.

Notes

1- PIERRE CAMPMAJO "Rapport d'étude. Le Roc de les Bruixes de Prats". 2018, Ministeri de Cultura, Joventut i Esports.